

Ragip Halili

UTICAJ TRADICIONALNIH OBIČAJA I NORMI NA POJAVU NEKIH NEGATIVNIH PONAŠANJA I KRIVIČNIH DELA PROTIV BRAKA I PORODICE NA KOSOVU

Dovođenje u vezu tradicije i običaja sa krivičnim delima protiv braka i porodice na prvi pogled izgleda, možda, pomalo neobično, ali, bez obzira na to, među njima postoje određene veze i uticaji. Međutim, polazeći od postavke istorijskog materijalizma da društvene pojave treba proučavati kao celinu i u kontekstu uticaja opštih društveno-ekonomskih uslova, kao i kroz određenu istorijsku dinamiku, onda se neke pojave, kao što su neka negativna ponašanja i krivična dela protiv braka i porodice ili uopšte shvatanje položaja žene, braka i porodice u pojedinim sredinama — često ne mogu u potpunosti objasniti ako se ne istakne uticaj tradicije i običaja i ostataka plemenskog uređaja, koji se i danas javljaju kao relikti prošlosti i uzrokuju zadržavanje nekih negativnih pojava u porodici i braku. Plemensko uređenje u današnjim uslovima izgubilo je osnove na kojima je počivalo, a to su: zajednički posed, naturalna privreda, ravnopravnost svih članova roda, odnosno bratstva i dr. Toga u ovoj formi više nema, jer nema ni tipične plemenske organizacije.¹ Zbog toga se, s pravom, postavlja pitanje: Otkud sad uticaj ovog faktora na pojavu određenih kriminalnih ponašanja? Dimitrije Tucović je — raspravljajući o fenomenu tradicije i običaja kod mladih naroda, pa i kod albanskog naroda u prvoj dekadi ovog veka — istakao: „Za istoriju ljudskog društva, ovakve pojave nisu neuobičajene”.² Jedan od oblika relikta prošlosti jeste i porodična zadruga i jak osećaj pripadništva određenom bratstvu, a u nekim sredinama i određenom plemenu. Zbog toga je nastalo niz pravila i normi koje se tiču braka i porodice, a vezane su sa porodicom i zadrugom i bratstvom ili pripadništvom određenog plemena. To se posebno odnosi na niz zabrana veridbi, udaje i ženidbe između pripadnika istog bratstva, odnosno plemena, mada sada ima i veridbi i brakova između pripadnika

¹ T. P. Vuković, *Terminologija plemenskog društva u Crnoj Gori*, *Glasnik Muzeja Kosova i Metohije*, br. IV—V, 1959/62 str. 200, 203, 205 i 216.

² Dimitrije Tucović, *Serbija dhe Shqipëria*, Prishtinë 1968. str. 15—16.

istog plemena.³ Zato su ranije ovakve zabrane predstavljale posebnu prepreku za udaju, odnosno ženidbu, u seoskim i zabačenim planinskim krajevima. To je posebno otežavalo ove odnose, jer se često dešavalo da čitavo jedno područje bude nastanjeno stanovnicima istog plemena, odnosno bratstva, te je trebalo da se bračni i drugi odnosi u vezi sa sklapanjem braka potraže u drugim krajevima gde su važili drugi običaji i uslovi. Tako je nastala i potreba da se prilikom zaključenja veridbe ili braka traži i naknada. Ovih shvatanja i odnosa danas ima u manjem obimu ali to ne znači da pojedini ostaci ovih običaja nisu prisutni.

Tako je i danas kod albanskog stanovništva koje živi u seoskim sredinama, a ponekad i kod onih koji su se doselili u grad, i dalje prisutna zabrana i smetnje stupanja u brak sa licima istog bratstva — bez obzira na stepen sredstva. Ovakve ostatke danas nalazimo u primenjivanju običajnog prava koje pruža zaštitu ovim normama, a nepoštovanje ili kršenje tih normi izaziva određene društvene i krivične sankcije običajnog karaktera.⁴ Stoga nije suvišno da iznesemo kako običajno pravo — posebno običajno porodično pravo — utiče na pojave nekih kriminalnih ponašanja i negativnih pojava u oblasti braka i porodice.

Kao što je poznato, običajno pravo se označava kao ukupnost pravila zasnovanih na pravnom uverenju jedne određene grupe, staleža, klasa, etničke ili religiozne skupine. Ova pravila nastaju i zadržavaju se jednakim i dugotrajnim vršenjem, odnosno dugotrajnim ponavljanjem. Ranija pravna teorija, a naročito rimski pravници i kanonsko pravo smatrali su da su za nastanak i održavanje običajnog prava potrebna dva osnovna elementa: trajno i jednolično vršenje i svest o njegovoj obaveznosti.⁵ Što se tiče obaveznosti običajnih pravila, u teoriji ima različitih shvatanja. Tako, na primer, jedni ovu obaveznost zasnivaju na volji (*consensus populus*), onih koji se rukovode ovim pravom, tj. oni žele taj sistem odnosa, svojevolljno se povinuju tim odnosima i smatranju da oni odgovaraju njihovim željama i interesima. Drugi, pak, nastoje da dokažu da je to uverenje onih koji ga primenjuju (*opinion iuris sive necessitatis*), da je to pra-

³ *Kanuni i Lekë Dukagjinit*, përmbledhur dhe kodifikur nga Shtjefën Gjeçovi. Me biografi dhe parathenje të prof dr. Syrja Pupovci. Prishtinë 1972, str. 12, paragrafi 39 gde se između ostalog navode sledeće smetnje i zabrane sklapanja veridbe i braka:

- a. — da nisu u krvnom srodstvu,
- b. — da nisu iz istog plemena,
- c. — da nije nećakinja plemena mladića,
- d. — da nije proterana žena,
- e. — da nije u odnosu kumstva, pobratimstva i dr.

ove zabrane prema KLD važe i posle četiristo generacija.

⁴ Ragip Halili, *Sanksionet Penale sipas drejtës zakonore në Kosovë* „Gjurmime albanologjike” folklor dhe etnologji; Prishtinë, 1974, str. 23—24 i 25—27.

⁵ S. Pupovci, *Parathënje e Kanunit të Lekë Dukagjinit*, Prishtinë 1972, str. LVII—LVIII.

vo jedino pravedno, tj. da je to najbolji način regulisanja odnosa u jednu grupu, skupinu ili određenu sredinu kad ga prihvati većino pravo bilo obavezno, trebalo bi da je dopušteno od strane zakonodavca (*consensus principis seu legislatoris*).⁶ Međutim, u običajno pravo ne spada baš sve što se po ovim shvatanjima iznosi, jer ono često nije pravedno niti ga zakonodavac dopušta. Ali ono i dalje nastoji da živi, kao što je slučaj sa nekim kriminalnim ponašanjima protiv braka i porodice, iako su mnoga od ovih ponašanja negativna i ne odgovaraju želji većine ljudi, posebno mladih.

Osnovne karakteristike običajnog prava su konzervativnost i partikularnost. Poznato je da običajno pravo nastaje vrlo sporo, skoro neprimetno, a putem stalnog i jednoličnog ponavljanja ono se prenosi sa generacije na generaciju. Ono dobija obavezan karakter za jednu grupu, skupinu ili određenu sredinu kad ga prihvati većina.⁷ To prihvatanje nastaje polagano i neprimetno, putem oponašanja, odnosno identifikacije kasnijih generacija sa prethodnim. Zbog toga je teško ustanoviti kada su neka običajna pravila ili norme nastali, ko je njihov tvorac, dakle: vreme i autor običajnih pravila su po pravilu nepoznati, to je cela jedna skupina — to je čitava istorija.⁸ Ali jednom nastala i prihvaćena, običajna pravila teško se menjaju, zato što su prodrli duboko u svest ljudi određenih sredina. Često ova običajna pravila nastavljaju da žive i onda kad su izgubila osnov svog postojanja, kad više ne postoje: ni plemenska organizacija, ni velike porodične zadruge, ni zajednička imovina. Drugim rečima, običajna pravila nastavljaju da žive i kad nestaju društveno-ekonomski odnosi i uslovi koji su prvobitno uticali na njihovu pojavu i dalje održavanje.

Običajno pravo ima i partikularni karakter, jer nastaje na određenim područjima i regionima. Ono obuhvata i zadržava se samo kod pojedinih naroda, etničkih grupacija, društvenih klasa, staleža i drugih skupina.⁹ Zbog toga su pravila običajnog prava često različita u pojedinim krajevima i kod pojedinih društvenih skupina. To se može zapaziti i danas, jer su običajna pravila u nekim krajevima iščezla ili su se modifikovala, a u drugim i dalje žive. Takođe, kod nekih društvenih i etničkih grupacija ona se ne primenjuju, tj. regulisanje raznih odnosa po običajnom pravu je napušteno. Međutim, kod drugih skupina i dalje se to primenjuje. Ovde treba reći da se i u okviru jedne etničke skupine može desiti da se običajno pravo različito primenjuje zbog delovanja određenih ekonomskih, kulturnih faktora. Tako, na primer, običajno pravo je vrlo jako i živo u nacionalnoj skupini Albanaca koji žive po zabačenim i planinskim regionima, dok to nije slučaj sa stanovnicima iste narodnosti koji

⁶ Alfred Leitner, *Pregled enciklopedije prava*, Zagreb, 1945. str. 51—53, Marko Kostrenčić, *Običajno pravo*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 1948, str. 177—179.

⁷ Radomir Lukić, *Uvod u pravo*, Beograd, 1963, str. 212—213.

⁸ Toma Ivanović, *Sistem sintetičke i pravne filozofije*. Beograd, 1959, str. 115—116.

⁹ Alfred Leitner, *ap cit.* str. 52—54.

žive po gradovima ili industrijskim centrima, gde je proces ekonomskog i kulturnog preobražaja veći.

Tako sistem običajnog prava i danas nastoji da živi u onim nerazvijenim društveno-ekonomskim i kulturnim uslovima, na primer: u seoskim i planinskim sredinama gde su ovi odnosi nerazvijeni, ovo pravo se i dalje primenjuje i često ide nasuprot pozitivnim propisima, jer se i dalje oseća uticaj tradicionalnog običajnog prava u ovim sredinama.¹⁰ Zato nije redak slučaj da su u nekim sredinama danas na snazi dva sistema prava: tzv. običajno-pravni i pozitivno-pravni sistem, a oni se ponekad međusobno sudaraju i iz toga nastaju i razna kriminalna ponašanja.

U nekim sredinama na teritoriji SAP Kosova i dalje se pojedini odnosi u braku i porodici regulišu običajnim normama.

Tako, na primer, i dalje treba da se poštuju pravila koja su određena običajima u vezi sa veridbom, zaključivanjem braka, odnosima roditelja i dece, položajem žene u braku i porodici. Ova pravila su često neprihvatljiva i vrlo negativna, jer počivaju na konzervativnim i reakcionarnim principima. Kad ovo kažemo, mislimo na neka negativna ponašanja, kao što su: neravnopravnost između muškaraca i žena, višeženstvo, veridba dece i maloletnika, zabrana preudaje, proterivanje bračnog druga, naknada za sklapanje braka, prisuda na zaključivanje braka ili raskidanje braka i dr. Po ovom pravu, poznato je, glavnu reč o svim ovim odnosima vodi glava porodice, otac, odnosno muž, koji odlučuje o sudbini svoje dece, o sudbini supruge i ostalih potčinjenih članova porodice. Takođe, po ovim pravilima, o veridbi, udaji i ženidbi redovno odlučuje glava porodice: on je taj koji bira lica s kojima treba da se dogovara o sklapanju veridbe ili braka, ne uzimajući pritom često u obzir želju i zahteve mladih članova porodice. Glavno je da sklapanje veridbe ili braka odgovara njegovim ekonomskim i drugim interesima.

Razume se, dalja primena i postojanje ovakvih principa običajnog porodičnog i bračnog prava često dovode i do suprostavljanja i neprihvatanja od mladih ljudi, onih koji pohađaju škole i studije ili onih koji rade, pa zato nastaju određeni sukobi, a i krivična dela. Zbog toga što se ta pravila nameću silom u neki msredinama često žene ostaju i dalje neprosvećene, a ženska deca ne nastavljaju dalje školovanje. Bez obzira na ovo, često ima slučajeva otpora i neprihvatanja ovih pravila.

Ova pravila su sadržana u Zakoniku Lekë Dukadini, koji reguliše i niz odnosa u porodici i braku.¹¹ Zato ćemo u daljem izlaganju izneti kako su pojedina pitanja u vezi s brakom i porodicom regulisana i njihov odraz na pojavu nekih negativnih ponašanja i krivičnih dela protiv braka i porodice.

¹⁰ Ismet Elezi, *Mbi disa tipare të së drejtës penale zakonore*, Konferenca kombëtare e studimeve etnografike, Tiranë 1976 str. 209—210.

¹¹ S. Pupovci, *Građansko-pravni odnosi u Zakoniku Leke Dukadini*, Priština, 1968. str. 35—39.

Običajno pravo sadržano u *Kanuni i Lekë Dukagjinit* (KLD) poznaje kao osnovni oblik porodice patrijarhalnu monogamnu porodicu. Ona se može javiti u obliku ikonosne patrijarhalne porodice i u obliku porodične patrijarhalne zadruge. Prema Vuku Karadžiću, pod porodičnom zadrugom ili zadružnom kućom podrazumeva se više lica punoletnih, samih ili sa svojim potomstvom u zajednici živećih.¹² U ovom pogledu Milenko Filipović navodi da je zadruga ustanova narodnog života koja počiva na zajednici rada i to na principu kooperacije i podele rada i na zajednici interesa a sve radi lakšeg održavanja u životu. Spoljašnje obeležje te zajednice je jedan zajednički starešina koji upravlja unutrašnjim odnosima između pojedinih delova kompaktne i predvojene zadruge.¹³ Za porodičnu zadrugu su važni sledeći elementi: a) krvna zajednica ljudi, b) zajedničko imanje, c) zajednička podela plodova rada i sl.

Kod porodičnih zadruga na Kosovu na čelu zadruge nalazi se domaćin ili „zoti i shpís” — „gospodar kuće”, a obično u toj zadruzi žive otac i više oženjenih sinova sa njihovom decom ili otac sa svojom braćom. Takvih zajednica u pojedinim sredinama na Kosovu i danas ima, a one mogu da broje i preko 20 članova. U tim porodicama postoji određena podela rada i određena prava i obaveze svih članova porodice.¹⁴ Cilj ovih zajednica ili porodica jeste: zajednički život, rad i briga za zajedničko imanje, o kome su svi članovi porodice dužni da vode računa. Starešina porodice predstavlja porodicu u odnosu na spoljni svet i sam je odgovoran trećim licima, odnosno on stupa u ime porodice, u različite odnose sa trećim licima. Tako starešina porodice, na osnovu gore iznetih prava i ovlašćenja, odlučuje i o veridbi i braku članova svoje porodice, kako muških tako i ženskih: on je taj koji treba da bira ili da „pronade” devojke, odnosno momke, za članove svoje porodice. Zbog toga ćemo se u daljem izlaganju zadržati na: veridbi, sklapanju braka, položaju žene u porodici i obavezi izdržavanja dece po običajnom pravu.

a) Veridba po običajnom pravu

Na Kosovu među Albancima ranije, a u seoskim i planinskim sredinama i danas, postojao je običaj da se devojke vrlo rano vere. Na žalost, bila je česta pojava i veridba dece još u kolevcu, a da ne govorimo o pojavi veridbe maloletnika.¹⁵ Prema odredbama Kanuna Lekë Dukagjina, nema veridbi bez posrednika, tj. bez provodadžije.¹⁶

¹² Vuk St. Karadžić, *Srpski rječnik*, Beograd, 1935.

¹³ Milenko Filipović, *Nesrodnička i predvojena zadruga*, Beograd, 1945, str. 10—15.

¹⁴ Mark Krasniqi, *Šiptarska porodična zadruga u Kosovsko-Metohijskoj Oblasti*, *Glasnik Muzeja Kosova i Metohije*, knj. IV i V, Priština, str. 138—140, Valjbona Begoli, *Položaj žene na Kosovu, sa posebnim osvrtom na običajno pravo*, doktorska neobjavljena disertacija, odbranjena na Pravnom Fakultetu u Prištini, 1979. str. 44—49.

¹⁵ Ljuš Đerđi, *Roli i femrës shqiptare në familje dhe shoqëri*, Sarajevo, 1977 (objavljena doktorska disertacija koja je branjena na Rimskom universitetu pri Institutu za psihologiju 1975. str. 28—31.

¹⁶ *Kanuni i Lekë Dukagjinit*... str. 13, paragraf 40.

O veridbi treba da odlučuje otac ili starešina porodice. Devojka se ne pita da li želi da se veri za čoveka koji traži njenu ruku. Ona nije trebalo da se uopšte upozna sa tim čovekom, pa je bio često običaj: kad dođu prosci — provodadžije, devojka se udaljavala od kuće i obično odlazila kod bliskih rođaka. Raspravljajući o ovoj temi u svom radu „Život i običaj plemena Kuča”, Stevan Dučić navodi: „Prosidba ili vjeridba arbanaški „fejesë”, je ranije činjena često puta u najranijem djetinjstvu, još u kolijevci, a bivalo je primjera da se vjerivaju nerođena djeca u majčinim utrobama sa pogodnom, ako budu oboje djetići da se pobratime, ako budu djevojke da se posestrime ili ako bude jedan dječić druga djevojka da se uzmu, toga običaja bilo je i u Arbanasa koji se sada mnogo ranije od kučkijeh Srba vjerivaju.¹⁷

Volja mladih u pogledu odlučivanja o stupanju u brak, odnosno sklapanju veridbe, nije se mnogo potšovala ranije ni kod Crnogoraca ni kod Albanaca, već je dovoljna bila samo reč starešina porodice ili oca mladih. Prilikom odlučivanja o veridbi osnovno je bilo da je mladić ili devojka iz dobre kuće, odnosno iz dobre familije. Radije se bira prijatelj nego devojka. Zbog toga nisu bili retki slučajevi, a i danas tu i tamo može da se desi, da zbog toga što se jedna porodica čeni kao dobra — da se obeća mlada devojka starom čoveku, ili obrnuto: da se bolešljiva devojka u godinama veri za zdravog, mladog čoveka. Na ovaj način često se žrtvuje budućnost i sreća mladih ljudi za „dobre, prijateljske” odnose i za postizanje određenih porodičnih interesa. Običaj rane veridbe sreće se ranije i kod Srba, odnosno Crnogoraca. Tako Vuk Karadžić, između ostalog, navodi, da „u Crnoj Gori često prose djevojku dok je još dijete i ako se roditelji saglase mogu je odmah odvesti od kuće. Neki to čine, a drugi je ostave da u roditeljskoj kući odraste i tek kad bude zrela za udaju odvođe je kući”.¹⁸

Poseban problem kod veridbe, po običajnom pravu, predstavlja raskidanje veridbe i posledice koje pritom nastaju. U ovom pogledu, treba reći, da posledice nisu iste i ne pogađaju podjednako mladića i devojku, jer je običajno pravo Albanaca dosta konzervativno u odnosu na ove posledice. Tako, na primer, u odredbi paragrafa 30, KLD kaže se: „Momak ima pravo da razmisli o svojoj prosidbi i ženidbi ako nema roditelja. Devojka, ako nema roditelja, nema pravo da sama razmisli i odlučuje o svojoj veridbi odnosno udaji. To pravo imaju njena braća ili stričevi, odnosno šef porodice”.¹⁹ Kao što se vidi, devojka je već na samom početku neravnopravna u odnosu na mladića, jer ona ne može da odlučuje o tome s kim će da zaključi veridbu, odnosno brak. Ovo se posebno još više zaoštrava kad dolazi do

¹⁷ Stevan Dučić, *Život i običaji plemena kuča, Srpski etnografski zbornik*, br. 26/1931, god., str. 216—217.

¹⁸ Vuk St. Karadžić, *Crna Gora i Boka Kotorska*, Nolit, Beograd 1969, str. 81—82.

¹⁹ *Kanuni i Lekë Dukagjinit*, me parathënjën e S. Pupovcit str. 10, paragrafi 30 i 31 KLD.

raskida veridbe. Jer, po običajnom pravu, veridba je trajna i definitivna za devojku. Ona ne može da odustane od veridbe, ni njeni roditelji, jer u slučaju odustajanja podležu krvnoj osveti i ostalim sankcijama po običajnom pravu, koje su vrlo neprijatne. Međutim, ove sankcije nisu tako oštre ako od veridbe odustane momak ili njegova porodica. Tako, na primer, u KLD se kaže: „Mladiću je dozvoljeno da može odustati od veridbe, no pre nego što to učini, mora da uputi dva čoveka koji će upoznati porodicu devojke o razlozima odustajanja od veridbe”. Naprotiv, za devojku se drukčije propisuje: „Verena devojka ne može da napusti verenika i da odustane od veridbe i u slučaju da je taj verenik slep, i ukoliko to uradi ona ne sme da se udaje za života za drugo lice, a ukoliko to učini njeni roditelji snose posledice”.²⁰

Međutim, ova pravila danas ne mogu tako da se primenjuju niti se tako rigorozno poštuju, ali, ipak, i danas zbog nepoštovanja nekih od ovih pravila, nastaju razni sukobi, pa i krivična dela.²¹ Običaj da se devojke vrlo rano vere uticao je i na pojavu vanbračnih zajednica sa maloletnim licima, jer, prema ovim pravilima, sposobnost za stupanje u brak počinje vrlo rano, za devojke još u 12. odnosno 14. godini života. Ove odredbe, po mišljenju više autora, uzete su od šerijatskog prava, jer staro običajno pravo Albanaca tražilo je da prilikom sklapanja braka devojka treba da ima više od 17 godina života.²²

Međutim, u svakodnevnom životu mnogo se ne vodi računa o postojanju ove odredbe, a ni o odredbi pozitivnog prava, jer i ona zabranjuje stupanje u brak sa maloletnim licem. Ovo zbog toga što se smatra da je pitanje veridbe i braka privatna stvar i da se u to ne može niko mešati. Zato u zabačenim krajevima i sredinama često i ne znaju za postojanje ove zabrane, odnosno krivičnog dela vanbračne zajednice sa maloletnim licem. Stoga, iako su ova ponašanja vrlo česta, niko ne nalazi za potrebu da to prijavljuje nadležnim organima, jer u tome ne vidi ništa nenormalno niti kažnjivo. Običaj veridbe dece i maloletnika održao se do skoro u nekim krajevima SAP Kosovo gde je, kao što smo ranije naveli nizak, društveno-ekonomski i kulturni nivo, a tu je i uticaj običajnog prava jači. Pored toga, na održavanje ovih pravila uticale su i oštre sankcije običajnog prava za one koji ne poštuju veridbu — posebno za devojčine roditelje, odnosno njenu porodicu. Tako se za raskid veridbe od strane devojke, a u neopravdanim slučajevima i od strane momka, kažnjavalo krvnom osvetom. Jer, svaki raskid veridbe smatrao se velikim udarcem.²³ U najboljem slučaju, ako nije došlo do osvete, odnosno

²⁰ KLD str. 13 paragrafi 39, 42, i 43.

²¹ Ragip Halili: *Disa aspekte kriminologjike të vrasjeve dhe gjakmarrjes në Kosovë*, Buletin nr. 2, 1979, i Projektit „Gjakmarrja në Kosovë” str. 24, 25, 26 i 27.

²² Koço Nova: *Pozita e gruas sipas të drejtës kanunore*, Konferencë kombëtare e studimore etnologjike, Tiranë 1976, str. 250—251.

²³ Milutin Đuričić, *Arbanaška zakljetva — Beja*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slovena, knj. 46, Zagreb, 1975. str. 99—102.

do ubistva, mogla je odlukom „suda staraca” da se odredi naknada štete. Ova naknada sastojala se u povraćaju eventualnih poklona ili novca primljenog na ime veridbe, ponekad i naknada troškova za ženidbu, odnosno udaju, a posebno i kazna za „oduzeti obraz”.²⁴ U vezi s ovim iznećemo jedan slučaj iz prakse: U selu V. K. opština Orahovac, porodica R. je bila dužna da plati 1.200.000 starih dinara na ime raskida veridbe svoje kćeri, koja se na to odlučila zbog toga što je bila dete kad se verila, a kasnije je nastavila školovanje i trenutno se nalazi u trećem razredu srednje škole i ima ambicije da nastavi studije na fakultetu. Međutim, porodica H. iz susednog sela, za čijeg sina je bila verena — nije htela da ona nastavi dalje školovanje nego je tražila da prekine školovanje i da se odmah uda za njihovog sina. Tako je pretila opasnost da se situacija zaoštri i da dođe do ubistva zbog nanete „velike sramote” i sl. Ali, zauzimanjem starih ljudi, odnosno „suda staraca”, postignut je sporazum da se veridba raskine, ali devojčini roditelji ostali su u obavezi da plate i nadoknade materijalnu i moralnu štetu koja je nastala raskidom veridbe. Ovakvih slučajeva u pojedinim regionima SAP Kosovo ima prilično.²⁵

Ponekad kazna za raskid veridbe od strane devojke je još veća i sa više posledica. Ostavljanje mladića od strane devojke u seoskim sredinama smatra se najvećom uvredom, uperenom ne samo protiv mladića već i protiv njegove porodice. Jedan dobar deo ubistava, pa i ubistava iz krvne osvete, nastao je zbog ovakvih i sličnih nesporeduma oko veridbe ili ženidbe. Tako, na primer, u presudi Okružnog suda u Peći K. br. 89/70 učinilac J. H. osuđen je zbog krivičnog dela ubistva koje je učinio zbog toga što sada pokojni A. M. nije ispunio obećanje iz ugovora o veridbi, već je maloletnu kćer verio za drugo lice. Učinilac smatra da je njemu učinjeno veliko zlo, jer je povređen njegov ponos, te je zato i morao pred okolinom da dokaže da nije slabić i da je hrabar da zaštiti svoju čast povodom neispunjenja ovog ugovora. Slična je i presuda Okružnog suda u Prištini K. br. 245/75, kojom je J. L. osuđen zbog krivičnog dela ubistva koje je učinio iz osvete što je N. N. svojevremeno obećao kćerku za njegovog sina i za to primio i darove. Međutim, kćerka sada pokojnog N. N. nije htela da pođe za tog mladića, već se zabavljala sa drugim s kojim se upoznala u školi.

Prema običajnom pravu, smatra se da posle date reči i veridbe neke devojke, ona se ne sme obećati drugome. Kuća devojke ili njen novi verenik su uvek izloženi gonjenju prethodnog verenika. Tako, prema ovim normama, u krv zapada onaj ko tuđu verenicu preprosi ili njeni roditelji ako i pored veridbe pristanu da je daju drugome.²⁶ Zbog toga, po našem mišljenju, ovakve veridbe, posebno veridbe ma-

²⁴ Milutin Đuričić, *op. cit.* str. 100—102.

²⁵ Prema informaciji Agima Metbaljaja, koji je bio zadužen da vodi anketu na terenu SO Orahovac, aprila 1976. g.

²⁶ M. Đuričić, *n.d.*, str. 88.

loletne dece, treba strogo zabraniti kao veliko društveno zlo, jer danas nema osnova za njihovo postojanje. Razloga za zabranu ima više. Pre svega, ovim normama se ne poštuje volja mladih, ne uzima se u obzir fizička i psihička zrelost mladih, a veridbe se često čine protiv interesa mladih ljudi. Ovome još treba dodati i pojavu napuštanja daljeg školovanja seoske ženske dece, a to utiče na usporavanje procesa emancipacije žena u ovim krajevima.

Prilikom sklapanja veridbi po običajnom pravu vodi se računa i o nekim smetnjama i zabranama, koje se donekle razlikuju od onih koje se utvrđuju pozitivnim propisima. Ovde treba odmah reći da se kao zabrana i smetnja često ne uzima upotreba sile, prinuda i pretnja pri zaključenju veridbe ili samog braka, mada ovakve pojave nisu retke, jer prinudu i pretnju često upotrebljavaju sami roditelji ili najbliži rođaci, a to se smatra normalnim, jer su oni, po običajnom pravu, ovlašćeni da sklapaju veridbe. Po običajnom pravu kao smetnje i zabrana se uzimaju: krvno srodstvo, bez obzira na stepen srodstva, pripadništvo istom bratstvu, ranije istom plemenu, kumstvo i dr.*

U uslove i faktore običajnog prava koji su u vezi sa veridbom, ali koji na poseban način utiču na pojavu raznih kriminalnih ponašanja, spadaju i takozvane „veridbe uz uslov” jedne porodice prema drugoj porodici, tj. da putem veridbe razmenjuju žensku maloletnu decu po principu: ja tebi svoju kćer za sina, a ti meni tvoju za mog sina ili brata”.²⁷ Ovaj običaj postoji u nekim sredinama i danas i predstavlja vrlo ružnu pojavu. Zato se protiv ovog običaja prvenstveno bore seoske devojke koje imaju priliku da pohađaju školu ili da se same o tome izjasne. Otuda nisu retki slučajevi da pojedine od ovih devojaka, i pored postojanja nagodbe, neće da pristanu na takvu veridbu. Često ovakvi postupci, kao što smo prethodno naveli, utiču na pojavu krivičnih dela ubistva i dr.

Možemo, na kraju, da konstatujemo: običajno pravo, koje se primenjuje u nekim sredinama, odobrava veridbe kakve smo prethodno opisali. Zato ljudi koji i dalje žive u starim društveno-ekonomskim i kulturnim prilikama to često smatraju normalnom pojavom. Međutim, postojanje ove pojave veoma negativno deluje na razne odnose, a u prvom redu ona ugrožava ravnopravni položaj muškaraca i žena u porodici i društvu, odnosno sprečava bržu emancipaciju žene u ovim sredinama. Takvo ponašanje, po našem mišljenju, predstavlja ozbiljnu smetnju za prodiranje novih socijalističkih odnosa i gledanja na bračne, porodične i uopšte na društvene odnose u ovim sredinama. To je često atak na prava i slobodu koji su garantovani našim Ustavom i zakonima, te je zato potrebno da se ovome pridaje odgovarajuća pažnja i značaj i preduzimaju mere za eliminisanje veridbi dece i maloletnika, koje štetno deluju na njih.

* Vidi fusnotu br. 3.

²⁷ Prema informaciji Hiljmi Dauti, koji je vodio razgovor na terenu SO Dragaš i koji navodi nekoliko primera ovakvih veridbi.

b) Sklapanje braka po običajnom pravu

Sklapanje braka prema običajnom pravu često predstavlja određeni faktor koji može da utiče na pojavu određenih negativnih ponašanja i nekih krivičnih dela protiv braka i porodice. Naime, običajno pravo, potšo je nastalo u uslovima gde muškarac ima ekonomsku i materijalnu prevlast, sankcioniše načelo neravnopravnosti između muškaraca i žena. Po običajnom pravu, osnovna dužnost žene kao supruge jeste: da sluša muža, da rađa i podiže decu.²⁸ Psihološki i moralni osnov ovakvog tretmana žene nalazi se u shvatanju, koje je ukorenjeno u svesti većine starih stanovnika seoskih i planinskih sredina, da je muškarac vrednije društveno biće. Zato se žena kao suprugica smatra privatnom svojinom muža, tj. ona predstavlja određeno bogatstvo kao i drugo bogatstvo. Zato se s njom često postupa kao sa stvarima, jer: ukoliko je ona neposlušna, ukoliko ne rađa mušku decu ili se protivi mužu itd., može da se otera i da se umesto nje dovede druga žena. Ponekad ovakvo shvatanje, zbog velike moći koju ima običaj i tradicija, i same žene to često uzimaju kao normalno, i smatraju da tako treba da bude. To je rezultat patrijarhalnog vaspitanja u porodici — od rođenja do udaje. Žena je od malena naučena da treba da bude slepo poslušna i da postupa onako kako kaže muškarac, te da je muškarac u porodici najvažniji. Zbog ovoga, ljudi sa strane često ne mogu da shvate, situaciju: kad muž uzima drugu ženu, a prva žena se ne protivi, već naprotiv, često mu sama pomaže da dovede drugu ženu. Na osnovu ovakvog gledanja nastao je tako određeni sistem običajnog prava kome se stanovnici ovih krajeva često povinuju, iako ne svi, posebno mladi, ne prihvataju bez otpora i rezerve. Imajući u vidu ovaj odnos muškaraca i žena, Engels je rekao: „Prvo klasno tlačenje je bilo vlast muža nad ženom”.²⁹

Razume se, ovaj način shvatanja odnosa žena i muškaraca u porodici i društvu, zbog toga što se dugo ponavljao, konzervirao se u svesti nekih porodica i roditelja i zato je često uzrok pojave kriminalnih ponašanja protiv brakova i porodice. Tako se i pojava dvoobračnosti ili vanbračne zajednice sa više žena, pojava kupovine žena i druge negativne pojave u nekim sredinama SAP Kosovo mogu objasniti, u velikoj meri, uticajem ovog prava. Međutim, ima i mišljenja da neke pojave u vezi s brakom — posebno višeženstvo, odnosno dvobračnost — nisu pojave nastale po izvornom običajnom pravu Albanaca, nego da je to uvedeno pod uticajem šerijatskog prava i nastalo kod Albanaca posle njihovog pada pod vlast Otomanske imperije.³⁰ To se objašnjava činjenicom da ovaj običaj, na primer,

²⁸ Sh. Gjeçovi, *KLD*. Str. 19 član 28 „Grueja asht Shakull me bajtë”.

²⁹ F. Engels: *Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države*, Zagreb, 1948, str. 55—64—65.

³⁰ Kočo Nova, *cit. čl. str.* 251—252.

ne postoji kod pripadnika albanske nacionalnosti katoličke i pravoslavne veroispovesti. No, u praksi ima slučajeva da i pripadnici katoličke veroispovesti stupaju u brak sa više žena, ali samo u slučaju kad prva žena ne može da rađa uopšte ili rađa samo žensku decu. Mada se, u ovim slučajevima, ranije brak formalno raskida, faktički i prethodna žena i dalje živi u istoj bračnoj zajednici. To znači da je običajno pravo ipak učinilo svoje i da veroispovest — bez obzira koja je — nije potpuno iskorenila pojave kao što su dvobračnost odnosno višeženstvo.³¹

Zbog toga se do skoro u ovim sredinama pojavi višeženstva nije poklanjala odgovarajuća pažnja, jer se to smatralo privatnom stvari svake porodice, tako da ove slučajeve niko nije prijavljivao. Međutim, danas — kada su u ovim zabačenim i nerazvijenim sredinama prodrle mnoge novine i novi odnosi, posebno nova shvaćanja braka i odnosa u porodici — više se ne smatra da je to samo privatna, odnosno lična stvar pojedinca, već da je to društveni problem. Zato se i zahteva da se ove pojave sprečavaju.

Običajno pravo Albanaca tolerisalo je kupovinu žena, a ostaci tih starih pravila prisutni su, u jednoj novijoj formi, i danas u nekim seoskim sredinama. Kupovina žena nije neka specifičnost albanskog običajnog prava, već su nju poznavali i ostali narodi na određenom stupnju razvoja. Tako, na primer, Vuk Karadžić govori da je ovaj običaj postajao i kod Srba, pa ističe: „Ne samo da je običaj tražiti uz devojku miraz nego se mora za nju platiti i njenu rodbinu darivati. U početku ovog vijeka u Srbiji su tako mnogo iskali za djevojke da se siromah čovjek nije mogao oženiti”.³² Srpski Kazneni zakonik inkriminiše i primanje naknade od strane roditelja i drugih članova porodice radi sklapanja braka. To je zaostali običaj kupovine, odnosno prodaje, žena — koji je postojao kod Srba do kraja prošlog veka. Postojanje ovog negativnog običaja potvrđuje i sama potreba da se ovo krivično delo inkriminiše. U paragrafu 366 Kaznenog zakonika Srbije propisuje se: „Da se kazne u novcu do 30 talira roditelji i kućne starešine koji uzmu od mladoženje novac za djevojku koju udaju i da vrate što su primili. Ista kazna da postigne i kmeta djevojačke ili momačke opštine, koji to doznadu, pa sreskoj vlasti ne jave”. Ova pojava bila je dosta rasprostranjena i ranije u Srbiji kneza Miloša: „U ovom lancu negativnih običaja (s gledišta nove državne vlasti) knez Miloš na prvo mesto osuđuje i zabranjuje prodaju, odnosno kupovinu devojaka „kada za udadbu prispedu”. Devojački roditelji se jedino brinu kako će „u gazdinsku kuću nju udomiti ne da bi njoj tu spokojni i dobri život našli, no samo da po volji svojoj devojku prodati, i bolji dobitak otuda imati”. Osuđujući ovakav postupak, roditelja koji „svoje kćeri i sestre kao stoku iz obora pro-

³¹ Lj. Derdi, „Roli i femres shqiptare në familje dhe në shoqëri” Sarajevë, 1981, str. 107, 110, 112.

³² V. S. Karadžić, *Crna Gora i Boka Kotorska*, Nolit, Beograd, 1969, str. 79—80.

daju", knez Miloš vidi u njemu klice koje ozbiljno podrivaju porodicu".³³

Mi smo naveli još u prvom delu ovog rada da kupovina žena u klasičnom obliku danas na području SAP Kosovo ne postoji, ali zato postoje neke posebne forme naknade za brak. To se odražava: u davanju velike sume novca posredniku koji ugovara veridbu, odnosno brak; u davanju novca ili poklona roditeljima buduće supruge; u davanju novca navodno radi opreme devojke i stvari. Ali sve to, po našem mišljenju, predstavlja određenu naknadu za sklapanje, odnosno stupanje u brak. Ranije se ovo činilo javno i određena sredina je znala o svemu tome. I sam KLD u nekoliko paragrafa je predvideo iznos naknade za kupovinu žene. Tako, po njemu, za ženu može se platiti od 50 do 400 groša, odnosno kasnije i do 500 groša koliko je i cena krvi žene.³⁴ Međutim, danas u većini slučajeva se to čini tajno, jer pojedine sredine pod uticajem naprednih shvatanja, to više ne odobravaju.

Danas je cena sklapanja braka u nekim sredinama dosta visoka i često pogađa pojedine porodice, posebno one koje su slabog materijalnog stanja. Zbog toga često pojedine porodice slabog imovinskog stanja ne mogu da žene svoje muške članove, jer nemaju toliko novaca da plate, a ima i slučajeva da su prinuđeni da prodaju imanje da bi došli do žena, pa to još više pogoršava njihov materijalni položaj. Zbog ovoga neke siromašne porodice pribegavaju takozvanoj „razmeni žena”, te se na taj način žena pretvara u jednu vrstu robe i postaje predmet razmene radi zadovoljenja potreba, kako kaže Engels.³⁵ Mi smo naišli na više slučajeva davanja, odnosno primanja, naknade za sklapanje braka, a neki od njih bili su i predmet raspravljanja organa pravosuđa. Mi ćemo navesti samo dva primera. U selu S. SO Peć 1973. godine otac iz porodice, M. tražio je i dobio deset miliona starih dinara za svoju kćer od porodice R. iz jednog susednog sela, a novac mu je bio potreban radi kupovine zemlje.³⁶ Drugi slučaj odnosi se na pojavu razmene devojaka odnosno žena. Tako dve porodice — jedna iz sela B. SO Đakovica, a druga iz sela I. SO Dečane — dogovorile su se da jedna drugoj daju devojke za muške članove porodice, jer su obe porodice bile slabog materijalnog stanja i pitanje sklapanja braka mogle su rešiti samo ovim putem.³⁷ Raspravlajući o načinu sklapanja braka i polažaju žene na Kosovu, Valjbona Begoli — u svom radu, na strani 68 — iznosi sledeći primer: U selu D. SO Podujevo, za jednu devojku je plaćen iz-

³³ Vera Petrović, *Krivična dela protiv braka i porodice i polnog morala u Srbiji za vreme Kneza Miloša*. Anali Pravnog Fakulteta u Beogradu, br. 3—4/1959 str. 324.

³⁴ Sh. Gjeçovi, *op. cit.* str. 24—25 član 29.

³⁵ F. Engels, *n.d.* str. 69 Oblik braka kupovanjem postepeno iščezava. Međutim, često on dobija u kapitalističkim zemljama neke forme ne samo kupovine žene nego i muž dobiva cenu."

³⁶ Prema saopštenju Dževdet Ljataja, koji je vodio razgovor i anketu na terenu opštine Dečane, maja 1976. godine.

³⁷ Prema saopštenju Dževdet Ljataja.

nos od deset miliona starih dinara, a u selu L. (ista opština) jedna devojka je „prodata” za sedam miliona starih dinara.³⁸

Bez obzira što ova pojava nije tako masovna, ona postoji i nje-
ne negativne strane i posledice su jasne. Često neki ljudi, koji nisu
dovoljno informisani, kao kupoprodaju žena uzimaju skoro sve slu-
čajeve ženidbe na selu, jer se tamo traže od porodice momaka odre-
đene sume novca i stvari radi spremanja devojke za udaju. Ali, taj
novac, po pravilu, ne predstavlja neku naknadu za verenu devojku,
već je to iznos koji treba da služi za kupovinu opreme i drugih
stvari za devojku koja se udaje.³⁹ Ovaj običaj davanja novca poro-
dici devojke, bez obzira na iznos sume, živi i danas u nekim selima
i to obično u slučajevima kad se vere, odnosno udaju, devojke koje
nisu obrazovane ili nisu zaposlene. Međutim, devojke koje studira-
ju ili su zaposlene i njihove porodice ne traže nikakav novac ni
druge stvari. To znači da proces emancipacije žene utiče na napušta-
nje ovih negativnih pojava i ponašanja.

Običaj kupovine žene u nekim seoskim sredinama, polazeći od
navedenog prava raspolaganja sa takvom ženskom osobom, često uti-
če na pojavu i nekih deformacija koje nisu u skladu ne samo sa na-
šim naprednim pozitivnim pravom, već ni u duhu običajnog prava.
Naime, često se dešava da posle smrti brata ili brata od strica ili stri-
ca — žena koja je ostala udovica treba da se preuda za devera, odno-
sno za nekog od ostalih muškaraca u okviru porodične zadruga. Kao
osnovni razlog se ističe: da se zadrži staro prijateljstvo, da zajednička
imovina ne propadne. Pored ovoga, postoji još jedan motiv: kada je
žena dovedena u kuću uz određenu naknadu, smatra se kao da postoji
i određeno pravo porodice da i dalje zadrži takvu ženu.⁴⁰ U ovom po-
gledu u nekim krajevima nisu retki ni polni odnosi određenih muška-
raca iz porodice sa takvom ženom ili sa ženama čiji se muževi nalaze
van, na privremenom radu u inostranstvu.⁴¹ Nije redak slučaj ni po-
java da se za ženu uzima svastika. Ovaj običaj je bio još ranije po-
znat ne samo kod Albanaca već i kod drugih naroda. Međutim, raz-
lozi daljeg zadržavanja ovog običaja često se objašnjavaju potrebom
da se navodno proširi i učvrsti prijateljstvo, da se ne prekidaju sta-
re veze i poznanstva i da to utiče da briga o deci bude veća i sl. Ali
je česta pojava da, bez obzira na ove odnose, nastaju i određeni pro-
blemi i nesuglasice. Ovaj običaj u većini slučajeva javlja se samo
kod pripadnika muslimanske veroispovesti, dok ga kod drugih kon-
fesija nema.

³⁸ V. Begolli, *Pozita e gruas në Kosovë me vështrime të veçanta të drejten zakonore, tezë e doktoranturës*, Prishtinë 1979. str. 68—69.

³⁹ Demush Shala: *A ekziston shitblerja e femrave te shqiptarët*, Dituria, nr. 1—2, 1975 Prishtinë str. 85—86.

⁴⁰ Prema saopštenju Hilmi Dautija i Adema Jetiša, koji su vodili anketu i razgovor na terenu SO Dragaš i SO Prizren, proizlazi da u ovim krajevima nije redak slučaj ovih pojava.

⁴¹ Dr. Milutin Đuričić, *Fis i vanbračna djeca*, Odvjetnik, Za-
greb, br. 7—8/1979, str. 260, 266.

Po običajnom pravu i preljuba se smatra kao teško narušavanje braka i odnosa u braku. Međutim, odgovornost za preljubu nije podjednaka za muža i ženu. Polazeći od shvatanja položaja žene kao nove radne snage u porodici, nad kojom muž odnosno starešina porodice ima vlast, žena je bila dužna da bude poslušna i da zadovolji sve zahteve muža. Jedan od glavnih zahteva jeste — vernost. Muž često ne samo što traži vernost nego zahteva da se žena strogo drži porodice, da se zatvara u kuću, da nema kontakta sa trećim licima, a posebno ne sa muškarcima koji nisu njena svojta i sl. U slučaju da „strani” muškarci dođu u kontakt sa nečijom ženom, onda sledi oštra sankcija: obično nastaju ubistva ili dolazi do raskida braka i proterivanje žene. Prilikom proterivanja žene zbog ovakvih kontakata ili sumnje na ovakve kontakte, prema njoj se često grubo postupa, kao na primer: ona se ošiša ili se išiba, ili joj se zabranjuje preudaja, a često joj se i deca oduzimaju.⁴²

Otmica žena, kao način zasnivanja braka, takođe, ima koren u običajnom pravu. Međutim, neke odredbe *Zakonika Lekë Dukadjini* koje se tiču braka, kao što je poznato, pod velikim su uticajem kanonskog prava i katoličke religije, pa zato zabranjuju otmicu devojaka i takav brak se ne smatra pravovaljanim.⁴³ Međutim, i ranije je bilo, a i danas ima ovakvih pojava. Tako, na primer, prema jednom dokumentu iz 1893. godine, skadarski nadbiskup se obraća turskim organima vlasti, Serdžedi, zahtevajući da se gone i pozatvaraju neki stanovnici planinskih predela koji žive u zajednici sa otetim ženama. Iako su tadašnji organi vlasti često zatvarali i kažnjavali ove ljude, ipak otmica žene i zasnivanje braka putem otmice, dugo su se zadržavali.⁴⁴ Slobodni smo ovde da napomenemo da je i narodni folklor pun primera otmice devojaka i zasnivanja braka putem otmice. To se smatra kao jedan viteški posao i takvi mladići se često hvale.⁴⁵

Postojanje ovog običaja zasnivanja braka putem otmica devojaka u današnjim uslovima predstavlja grubo ponašanje i neprihvatljiv način za većinu ljudi i skoro se u svim sredinama takav čin osuđuje. Međutim, ima slučajeva da se neke otmice i opravdavaju. Po našem mišljenju, to su samo oni slučajevi kad se dvoje mladih vole, ali ne mogu da sklope brak zato što to njihovi roditelji, odnosno porodice, ne dozvoljavaju, pa u tim slučajevima jedino otmica ostaje kao rešenje ovog problema. Takođe, postoji slučaj otmice i kada se raskida ranija veridba od strane devojke, odnosno njenih roditelja, tj. kad postoji jedncstrani raskid ugovora o veridbi. Ovu otmicu neke sredine opravdavaju, i obično ne nalaze da ljudi koji su učestvovali u toj otmici treba i da odgovaraju. Međutim, takvo ponašanje, bez ob-

⁴² Dr. Milutin Đuričić, *Zabrana preudaje*, Odvjetnik, Zagreb, br. 5—6, 1979, str. 180—181, 182—184.

⁴³ Dr. S. Pupovci, *Parathënje e KLD*, str. 102—103.

⁴⁴ V. Meksi, *Drejtësia popullore*, nr. 1 Tiranë 1965, str. 52—53.

⁴⁵ Qemajl Haxhihasani, *Tema e martesës në këngët epike popullore*, Konferenca kombëtare e studimeve etnografike, Tiranë, 1976, str. 185—187.

zira na postojanje ovih običaja, često se čini protiv volje devojke ili njenih roditelja, pa se zato smatra kao vrlo opasno kriminalno ponašanje, jer se na ovaj način napada dostojanstvo, moral, autoritet porodice i sloboda žene. Zbog ovih stvari nastaju i vrlo opasni sukobi iz kojih nastaje i krvna osveta, sistem samosuda i druge negativne i vrlo opasne posledice.⁴⁶ Zbog ove pojave često u seoskim i planinskim sredinama postoji običaj da se ženska odrasla lica ne mogu kretati bez muške pratnje, jer, u protivnom, mogla bi da budu žrtve raznih otmica.⁴⁷ Ovim obavezama u tim sredinama i danas podležu devojke koje ne pohađaju škole i udate žene, dok učenice, studentkinje i zaposlene žene za ovakvu pratnju nemaju potrebu, jer njih obično niko ne napada.

Običajno pravo Albanaca poznavalo je još jednu vrlo interesantnu ustanovu — tzv. „probni brak”, koji je ranije bio poznat i kod drugih naroda. Suština ove forme braka sastojala se u tome što se muškarac oženi devojkom, ali je jedno vreme ta devojka na proveri. U toku probnog braka takva žena trebalo je da se pokaže kao vredna i radna i što je najznačajnije da je sposobna da rađa. Ako se posle isteka probnog braka dokaže da ispunjava sve ove uslove, onda se s njom i formalno sklapa brak. Ova ustanova očuvala se do današnjih dana, jer u nekim seoskim i planinskim sredinama ni danas — prilikom udaje, odnosno ženidbe ne sklapa se formalno brak, ne vrši se venčanje, već se to ostavlja za kasnije. Obično se venčanje vrši pred nadležnim organima tada kada treba da se ostvari neko pravo muža ili rođene dece iz tog braka: prilikom upisa deteta u školu ili, ako je suprug zaposlen, prilikom sređivanja dokumentacije za zdravstveno i socijalno osiguranje deteta, odnosno supruge. Zato se često može naći na ljude koji se uopšte formalno nisu venčali, iako žive po desetinu godina u braku. Ovo stanje i ovaj običaj omogućili su mnogima da se po drugi put ožene i da u istoj zajednici drže dve žene — bez opasnosti da budu gonjeni za krivično delo dvobračnosti. Zbog toga smatramo da i ovaj običaj predstavlja jedan od uslova i uzroka pojave nekih krivičnih dela protiv braka i porodice na području SAP Kosovo.

Na teritoriji SAP Kosova, posebno u seoskim i planinskim regionima, prisutna je i pojava otpuštanja ili proterivanja žena. Ovo ponašanje sastoji se u jednostranoj volji muža ili starešine porodice da se određena žena otpusti, odnosno protera svojim roditeljima ili rodbini.

Najčešći razlozi za ovakav postupak su: neposlušnost, neplodnost, bolest, nedozvoljeni polni odnosi sa drugim licima i sukob sa roditeljima odnosno svojtom muža.⁴⁸

⁴⁶ Zbog ovakve prakse i običaja otmice žena, Okružni sud u Peći je 12. III 1976. godine, osudio M. Ujupa i C. Remaja na po 5 meseci zatvora zato što su oteli maloletnu H. S. „Rilindja” od 12. 3. 76.

⁴⁷ Dr M. Đuričić, *Fis i vanbračna djeca*, str. 258—259.

⁴⁸ Imali smo priliku da vodimo razgovor sa više ženskih lica koja su bila otpuštena odnosno oterana. Obično njihove priče su vrlo potresne i žalosne. Tako na primer H. B. iz sela G. SO Podujevo navodi između ostalog

Prilikom otpuštanja obično se ne obraća nijednom nadležnom organu za raskid braka već o ovome najčešće raspravlja sud staraca ili ne raspravlja niko, već se to čini samovoljno i na vrlo grub način.⁴⁹

Ovim ponašanjima, kao što se da primetiti, krše se elementarna prava i slobode udate osobe. Nažalost u nekim sredinama ona nema mogućnosti da se zaštiti od ovakvih postupaka svog muža ili starešine porodice.

Neki strani krivični zakoni inkriminišu ovo ponašanje kao krivično delo prinude ženskog lica da napusti odnosno raskida bračnu zajednicu, predviđajući određene krivične sankcije protiv lica koje vrše prinudu.⁵⁰ Krivični zakon Kosova inkriminisao je kao krivično delo prinudu na zaključenje braka. Međutim, ta inkriminacija ne obuhvata ovo ponašanje, jer nedostaje odredba o kažnjavanju istom kaznom i lica koja prinude žensko lice da napusti brak. S toga, mislimo da bi trebalo preispitati mogućnost dopune ove odredbe kako bi se pružila zaštita ženskim licima koje su protiv svoje volje prisiljene da napuštaju porodicu i svoju decu.

Pored otpuštanja, odnosno proterivanja, običajno porodično pravo u nekim sredinama SAP Kosovo poznaje i pojavu zabrane preudaje ženskog lica. Naime, ranije se često dešavalo da posle raskida veridbe ili raskida braka verenik ili suprug zarbane svojim verenicama i ženama ponovnu veridbu ili udaju. Ova zabrana mogla je biti opšta i odnositi se na zabranu ponovne udaje ženskog lica za bilo koga ili bilo gde. To znači da to žensko lice ne može više nikada da se ponovo uda. Često intervencijom suda staraca ovo rigorozno pravilo, koje je nekad važno, sada se izmenilo i modifikovalo. Na ovaj način u mestu opšte zabrane preudaje imamo, zabranu preudaje na određenoj teritoriji odnosno tačno utvrđenim selima i bratstvima određenog regiona. Pored ovoga, ova se zabrana često svodi samo na određena lica, odnosno domaćinstva.^{50a} Kao što se vidi, ovom zabranom otvoreno se napada na prava i slobode ženskog lica da se veri ili uda po svom izboru. Jer, na ovaj način ograničava se sloboda stupanja u brak. Ova konzervativna pravila danas vrlo štetno utiču na međuljudske odnose određenih seoskih sredina. Jer, zbog nepoštovanja ovih zabrana često nastaju sukobi i nesporazumi sa tragičnim posledicama. Zbog toga mi-

da je morala da napušta porodicu i da ostavi troje maloletne dece zbog toga što je došla u sukob sa starešinom porodice i to zbog toga što je branila svoju decu od starije dece devera iz čega je nastao i sukob. Ona je nasilno odvojena od dece i primorana da se vrati roditeljima. Tako da je ceo slučaj završen samo jednostranom izjavom volje starešine porodice.

⁴⁹ Zbog ovakvog grubog postupanja nažalost se ne obraća nadležnom sudu već se to često rešava međusobnim obračunima i krvnom osvetom između ovih porodica što još više pogoršava položaj ovih porodica. Tako na primer u krivičnom predmetu KZ. br. 27/1972. god. Okružnog suda u Prištini, došlo do ubista i krvne osvete zbog otpuštanja ženskog lica.

⁵⁰ Tako npr. Jermenski krivični zakonik, Jermenske SSR, od 1961. god. u članu 118. stav 1; Tadijski krivični zakonik, Tadijske SSR, od 1961. god. u članu 131. stav 1; Turkmenski krivični zakonik, Turkmenske SSR, od 1961. u čl. 130. stav 1, slično i Kodi Penal i RSPSH, i vitit 1959, u članu 173 stav 1.

^{50a} Milutin R. Đuričić, *Zabrana preudaje*, strana 180—181.

slimo da i ovu pojavu u bračnim odnosima treba suzbiti jer je često uzrok i povod raznim krivičnim delima protiv života i tela, kao npr. ubistvima, teškim telesnim povredama, krvnoj osveti; krivičnim delima protiv prava i slobode građana; kao npr. ograničenje slobode kretanja, pretnja i prinuda i dr. Iako je teško otkriti ove slučajeve, jer obično ta poruka se upućuje preko određenih ljudi kao nagoveštaj da će slediti osveta ili neko drugo zlo za porodicu žene koja se preudaje, ipak ti slučajevi u određenim sredinama se znaju i nadležni organi gonjenja bi mogli preduzeti konkretne mere da se to suzbije. S druge strane, treba poučiti žrtve ovakvih zabrana da se obrate nadležnim organima i sudu i od njih zatraže zaštitu svojih prava i slobode.

c) Izdržavanje dece i bračnog druga

Kada raspravljamo o uticaju običajnog prava i običaja uopšte na pojavu nekih negativnih ponašanja i krivičnih dela protiv braka i porodice, neophodno je da navedemo i kako su običajnim pravom regulisani odnosi između roditelja i dece. Ovaj odnos počiva na strogoj potčinjenosti dece roditeljima, posebno ocu, odnosno starešini patrijarhalne porodične zadruge. To, s jedne strane, ima izvesne pozitivne efekte, jer utiču da se manje javljaju neka ponašanja koja obično dovode do krivičnih dela protiv porodice — na primer: kršenja porodičnih obaveza, nedavanja alimentacije, zapuštanja i zlostavljanja dece i sl. Tako, na primer, po gradovima — gde obično ne postoje velike porodice, gde su obično zaposleni roditelji, gde je veća emancipacija ljudi i napuštanje starih shvatanja i tradicija — češće ima slučajeva zlostavljanja i zapuštanja maloletnika, kršenja porodičnih obaveza i neplaćanja alimentacije. Ovim ne mislimo da je običajno porodično pravo odlučujući faktor koji utiče na sprečavanje pomenutih kriminalnih ponašanja. Jer, na pojavu ovih ponašanja deluje i niz drugih društveno-ekonomskih faktora — kao što su: nezaposlenost, stambena kriza, nemogućnost zadovoljenja određenih potreba, nepostojanje potrebnih institucija za brigu o deci, alkoholizam, razvod brakova, slabljenje porodične kohezije i solidarnosti i dr.

A svega toga u seoskim prilikama nije bilo, jer je obično većina ukućana bila u obavezi da se brine o deci, da ih izdržava i vodi računa o njihovom ponašanju i drugim odnosima u porodici i van nje. Drugim rečima, u velikim seoskim porodicama bilo je manje prostora da se njihovi članovi odaju raznim socio-patološkim i kriminalnim ponašanjima. Zato je u velikim porodicama bilo manje pojava, kao što su: prostitucija, alkoholizam, kockanje, nerad i sl. Ako je toga i bilo, ono je sasvim nezatno, i ne mora da se odrazi na vaspitanje i izdržavanje dece u toj porodici, jer se uvek nađe neko iz velike porodice da o tome vodi brigu i da to spreči.

Po običajnom pravu, kako je rečeno, postoji međusobna obaveza roditelja i dece da se izdržavaju i pomažu. Paragraf 60, tačka „a”

KLD nalaže: da je otac obavezan da se stara o deci, da ih izdržava i da ih pravilno uputi u život.⁵¹ Ova obaveza nije bila podjednaka prema muškoj i ženskoj deci: prema muškoj deci je bilo više obaveza i briga, dok su prema ženskoj deci ove obaveze bile skromnije. Kada su u pitanju deca bez roditelja, u velikim porodičnim zadrugama, po običajnom pravu, o njima se stara cela porodica ili najbliži krvni srodnici.⁵² Ova obaveza je moralne prirode i proizilazi iz konteksta odnosa u patrijarhalnim velikim porodicama — koje, kao što je poznato, počivaju na velikoj međusobnoj solidarnosti njihovih članova. I sankcije koje se preduzimaju, ukoliko neko od roditelja ili članova porodice ne izvršava ove obaveze, više su moralnog karaktera, kao što su: prekor od strane starešine porodice, prekor od bratstva ili osude javnosti i sredine. Zapostavljanje brige oko dece ili starih i iznemoglih članova porodice negativno utiče na autoritet i glas te porodice u određenoj sredini. A to, s druge strane, ima niz nepovoljnih reperkusija, kao na primer: izbegavanje sklapanja veridbi, ženidbi i drugih prijateljskih veza, bojkotovanje, neodlaženje i nepozivanje na slave i druge svečanosti. Sve to teško pogađa porodice u ovim sredinama koje su i dalje pod uticajem starih shvatanja i običaja. Zato, niko ne želi da okusi ove sankcije.

U pogledu obaveza roditelja, odnosno porodice, prema deci, treba reći da su one podjednake prema bračnoj i vanbračnoj. S obzirom da je na ovoj teritoriji ranije bilo, a i danas ima pojava vanbračnih zajednica unutar porodičnih zadruga, onda je normalno što se ne pravi nikakva razlika u pogledu obaveza prema deci koja se rađaju u ovim porodičnim zadrugama. To je zbog toga što se i vanbračna deca faktički smatraju bračnom, odnosno rođenom decom, jer sva deca žive i rade zajedno i zajednički doprinose blagostanju te porodice, pa je zato i njihov tretman u pogledu obaveza izdržavanja isti. Tako ta deca imaju ista prava i obaveze — počev od imovinsko-pravnih, nasledno-pravnih i drugih prava. Zato su roditelji i cela porodica dužni da pružaju svima iste uslove. Treba reći da se ova praksa, koja od ranije i sada živi u narodu, često ne poklapa sa nekim odredbama KLD koje se tiču položaja vanbračne dece, jer su te odredbe pod uticajem katoličkog kanonskog prava. Njih je sam sastavljao i prikupljao Štjefan Đečov, koji je bio katolički sveštenik, franjevačkog rada, a zna se da je katolička crkva zabranjivala vanbračne zajednice. Zato te odredbe, vanbračnu decu ne tretiraju podjednako sa bračnom, već ih lišavaju prava nasleđivanja i prava učešća u raznim porodičnim manifestacijama.⁵³ Međutim, to u narodu — posebno kod Albanaca muslimanske veroispovesti — nikad nije prihvaćeno, te su u svakodnevnom životu ova vanbračna deca bila

⁵¹ Sh. Gjeçovi, *KLD*, str. 22—23, 59—62.

⁵² *KLD* — parathënja e S. Pupoçit str. VC: „U velikoj porodičnoj zadruzi, za decu bez roditelja stara se cela porodica ili njen određeni član”.

⁵³ *KLD*, sr. 26, Paragraf 89: „Vanbračnog sina ovaj zakon ne priznaje za naslednika”.

ravnopravna sa bračnom. Zato, bez obzira na ova svojstva, roditelji i cela porodica su dužni da izdržavaju ovu decu i da se o njima staraju bez ikakvih razlika.⁵⁴ Međutim, često u literaturi neki autori, polazeći od nekih drugih situacija, pogrešno tumače položaj vanbračne dece. Naime, oni tvrde da običajno pravo ne priznaje vanbračnu decu. Običajno pravo ne priznaje samo vanbračnu decu koja su rođena iz nedozvoljenih polnih odnosa između članova porodice, između članova istog bratstva, odnosno plemena, ili iz nedozvoljenih odnosa žena određene porodice odnosno devojaka ili udovica sa stranim ljudima.⁵⁵

Zlostavljanje dece smatra se kao vrlo negativno i nedozvoljeno ponašanje roditelja ili odraslih članova porodice. Deca treba da se naviknu da poštuju stare, da budu poslušna i radna i da se uključe u korisne poslove i aktivnosti unutar porodične zadruge, odnosno porodice. Njima treba stariji članovi porodice da ličnim primerima pokažu kako treba da se angažuju i da doprinesu blagostanju porodice. Zbog toga se maltretiranje, iskorišćavanje i drugi postupci koji štete deci u ovim sredinama smatraju nedopuštenim i suprotnim običajnim i moralnim pravilima. Zato u porodicama gde se još živi pod nadzorima običaja i gde postoji velika solidarnost članova porodice, retko kad se javljaju neka kriminalna ponašanja dece i maloletnika, kao što su: krađa, skitnja, besposličenje, alkoholizam i sl.

Međutim, kriminalnih ponašanja dece ima u porodicama u gradu i prigradskim naseljima, gde je došlo do raspadanja porodičnih zadruga, gde postoji stalni konflikt unutar porodice i gde je prisutan problem prilagođavanja novim odnosima u sredini, odavanje alkoholu, drogama i dr. sve to utiče da roditelji nemaju pravilan odnos prema svojoj deci.

Raspravljajući o porodičnim odnosima kao uzroku maloletničke delikvencije na teritoriji SAP Kosova, V. Ljatifi navodi kao specifičnost i uticaj porodičnih zadruga i patrijarhalnog vaspitanja na relativno mali broj maloletnih izvršioaca pojedinih krivičnih dela: „Takva porodica u uslovima migracija iz sela u grad za određeno vreme zadržava neka svojstva jedinstva nazora i običajnih pravila koja zabranjuju neka ponašanja, zbog čega se u malom broju pojavljuju deca i maloletnici iz takvih porodica u vršenju delikventnih ponašanja, niti se pojavljuju u kategorijama vaspitno zapuštene dece. Takva porodica, iako u nekim svojim osobinama zaostala, ipak u ovom pravcu deluje preventivno na svoje članove”.⁵⁶ Ali, zbog uticaja društveno-ekonomskih, kulturnih i drugih faktora, vremenom se ove porodice postepeno raspadaju i tako nastaju uslovi koji utiču i na po-

⁵⁴ S. Pupovci, *nd.*, str. 198: „Nezakonito dete koje otac prima u kuću postaje kao i zakonito, tj. vanbračno dete izjednačava se sa onim koje je rođeno u braku.”

⁵⁵ Milutin Đuričić, *Fis i vanbračna djeca*, Odvjetnik, br. 7—8, Zagreb, 1979, str. 258—259.

⁵⁶ V. Ljatifi, *Maloletnička delikvencija u SAP Kosovu*, „13. Maj”, Beograd, br. 6/1972, str. 51—55.

javu nekih kriminalnih ponašanja protiv braka i porodice, kao što su: zapaštanje maloletnika, zlostavljanje, nedavanje izdržavanja, nepružanje pomoći starim i iznemoglim roditeljima i slično.

Ako eventualno dođe do raskida braka, dužnost izdržavanja dece — po običajnom pravu — pada na oca, jer njemu deca pripadaju. Izdržavanje dece u porodičnim zadrugama ranije, pa i danas, nije bio neki problem, jer se o njima staraju otac i ostali članovi porodice. Međutim, to danas ne može da bude uvek tako, jer u uslovima kad nema takvih porodičnih zadruga, kad nema zaposlenosti jednog ili oba roditelja, pitanje izdržavanja dece često predstavlja poseban problem. Kad je u pitanju izdržavanje bračnog druga koji je bolestan ili nemoćan, po običajnom pravu, muž i ostali članovi porodice su obavezni da takvog člana porodice izdržavaju i pružaju mu određenu zaštitu. Međutim, ako se kojim slučajem brak raskine, onda ova obaveza izdržavanja ne postoji više.⁵⁷ To se posebno odnosi na ženu. Naime, pri raskidu braka obično žena mora da napušta porodicu i muža, kojom prilikom njoj se daje određena protivnagrada — ukoliko ne snosi krivicu za raskid braka i to joj je sve. Prema tome, u situaciji da ne bude zbrinut najčešće dolazi razvedena supruga, odnosno ona koja je jednostrano oterana. U ovim slučajevima često i ne postoji određeni uvid organa vlasti, niti se protiv takvih muževa vodi kakav postupak.

Pitanje izdržavanja bračnog druga ili roditelja najviše se postavlja u gradskim i prigradskim porodicama. U seoskim sredinama toga manje ima. U seoskim sredinama ređe se vode sporovi po sudovima oko prava na izdržavanje bračnog druga, jer se to ranije smatralo nečasnim i nedostojnim. Zato, i danas kad sud razvede brak prema pozitivnim propisima i odredi obavezu izdržavanja bračnog druga, takve odluke o izdržavanju se ne sprovode u nekim seoskim sredinama, ne nalaze za potrebno da se podnesu krivične prijave ili to nije u duhu običajnog prava i morala te sredine, jer, po običajnom pravu, razvedena žena treba da ostvari to pravo kod svojih roditelja i oni su obavezni da njoj daju izdržavanje.⁵⁸ Stoga, u nekim seoskim sredinama, ne nalaze za potrebno da se podnesu krivične prijave ili da se pokrene sudski postupak protiv lica koji ne daju izdržavanje za bračnog druga ili maloletno dete.

Zato možemo da zaključimo da ostaci pravila i normi porodično-običajnog prava kao specifični kriminogeni faktori utiču na pojavu nekih krivičnih dela protiv braka i porodice i na zadržavanje nekih negativnih pojava u domenu braka i porodice. Ove norme u priličnoj meri ugrožavaju brak i porodicu, posebno smetaju oslobađanju žene

⁵⁷ Marino Zurlj, *Krvna osveta na Kosovu*, Zagreb 1979. str. 94—95. (Razvedena žena je bila primorana da se za osnovne životne potrebe obrati svojoj rodbini, tj. oko njenog izdržavanja treba da se brine otac, odnosno njena braća).

⁵⁸ M. Đuričić, *Položaj žene u šiptarskom običajnom pravu*, Zbornik radova VKŠ, Peć 1959. str. 133—134 i 150—151.

kao supruge i kao člana porodice i društva u nekim sredinama. Zbog toga njihovo poznavanje je od posebnog značaja za uspešno suzbijanje ovih pojava i samih krivičnih dela protiv braka i porodice.

Držimo da ove pojave nisu dovoljno obrađene niti se o njima dovoljno zna. Posebno nije sagledavan njihov uticaj na pojavu raznih krivičnih dela i drugih negativnih ponašanja. S toga, na osnovu saznanja do kojih smo došli istraživanjem ovih negativnih pojava u oblasti braka i porodice, smatramo da ovoj vrsti kriminalnih i štetnih aktivnosti treba stati na put, pored ostalog, i merama krivično-pravne represije. S obzirom da ona nisu inkriminisana, treba naći načina i mogućnosti da pojedina od ovih ponašanja koja na najgrublji način krše osnovne principe u domenu braka i porodice nađu svoje mesto u našem pozitivnom krivičnom zakonodavstvu.

Ragip Halili

L'INFLUENCE NÉGATIVE DE CERTAINES COUTUMES ET NORMES TRADITIONNELLES DANS LA VIE FAMILIALE ET SOCIALE

R é s u m é

La persistance de certaines coutumes anciennes concernant le mariage et les rapports familiaux est à l'origine d'une série de phénomènes négatifs contre lesquels notre société et ses organes compétents doivent lutter. Il s'agit des coutumes concernant les fiançailles, les mariages et la position de la femme dans les rapports matrimoniaux familiaux et sociaux qui demeurent conservateurs et néfastes voir tragiques dans les conditions actuelles. Les fiançailles des enfants et des adolescents, les unions en dehors du mariage avec des mineurs, la vente et l'achat de la femme lors des mariages, la vie en commun en dehors du mariage avec deux ou plusieurs femmes, les entremetteurs, la répudiation et l'interdiction du mariage par échange de filles sont autant de phénomènes négatifs qui trouvent refuge dans les milieux où les conditions économiques et sociales, ainsi que l'émancipation culturelle et éducative n'ont pas atteint l'évolution souhaitable. Par conséquent, pour lutter contre ces coutumes et phénomènes anciens traditionnels, à côté de la lutte continuelle préventive pour éliminer les conditions et les causes qui les suscitent il faut entreprendre aussi des mesures juridiques et pénales envers de telles actions et de tels comportements qui conduisent très souvent à de lourds crimes comme le sont les meurtres, les meurtres par vengeance et la limitation de la liberté et des droits des personnes qui contractent des liens matrimoniaux. C'est pourquoi, parallèlement aux poursuites judiciaires entreprises contre certains de ces phénomènes, il faut prendre des mesures adéquates pour les empêcher et les éliminer complètement de la société.

